

РОЛЬ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ-ПРАВознавців

Проаналізовано шляхи становлення юридичної термінології, визначено роль, яку вона відіграє у формуванні мовленнєвої культури студентів-правознавців.

Ключові слова: культура мовлення правознавців, юридична термінологія, юридичний термін, структура терміна, термінотворення.

Проанализированы этапы развития юридической терминологии, определена роль, которую она играет в формировании культуры речи студентов-правоведов.

Ключевые слова: культура речи правоведов, юридическая терминология, юридический термин, структура термина, терминообразование.

The terminology of legal sublanguage is analyzed in this article. The role of legal term system in the formation of law students' community culture is also described.

Keywords: language culture of lawyers, law terminology, legal terms, structure of term, term-forming.

Проблема якості мовленнєвої підготовки студентів юридичних факультетів була й залишається актуальною. Відомо, що розвинена мовна культура є головною ознакою високої культури правника. Представники юридичної професії завжди відрізнялися надзвичайно уважним ставленням до мови, слова, до його вживання в юридичних текстах.

Питання юридичної термінології актуальні як на теоретичному рівні, так і у практичних аспектах реалізації. Дослідники Ю. Зайцева, І. Кочан, М. Клочко, І. Ксенко, О. Павліченко, Ю. Праща, Н. Яцишин та інші у своїх працях досліджували різні проблеми юридичної термінології.

У цій статті на основі аналізу правничої термінології в Україні та її стану на сучасному етапі ставимо за мету дослідити питання мовленнєвої підготовки студентів-правознавців та запропонувати шляхи її вдосконалення через формування культури усного й писемного мовлення.

Останнім часом правничу термінологію прийнято розглядати в контексті юридичної лінгвістики (від фр. *linguistique* – мовознавство, від латин. *lingua* – мова) – міждисциплінарної галузі знань про взаємозв'язок мови і права, про лінгвальні засоби вираження правових понять і категорій, мовностилістичні ресурси у сфері правової комунікації. Термін «юридична лінгвістика» вперше використав у однойменній праці німецький дослідник А. Подлях.

Предметом юридичної лінгвістики є мова, що функціонує у сферах правотворення, правозастосування і судочинства, юридичної науки і освіти. В «Юридичній енциклопедії» юридичну мову визначають як функційний різновид літературної мови з характерними лінгвостилістичними і структурно-жанровими ознаками, зумовленими специфікою правової сфери та комунікативними професійними потребами в ній [4, с. 472]. Основними характеристиками мови права є точність, офіційність, логічна послідовність, високий рівень стандартизації тощо. Юридична мова має функційні та жанрово-стильові особливості, адже використовується в різних сферах діяльності (законодавстві, судочинстві, нотаріаті, адвокатурі, юридичній науці, юридичній освіті).

Як предмет дослідження лінгвістики виділяють «юридичний термін» – слово або словосполучення, що виражає поняття з правничої сфери суспільного життя і має визначення в юридичній літературі (нормативно-правових актах, юридичних словниках, довідниках, енциклопедіях, наукових працях тощо) [4, с. 482]. За твердженням П. Рабіновича, юридичний термін співвідноситься з правовим поняттям як першоелементом правового знання і слугує його знаковою (мовною) моделлю, репрезентованою у звуковій і літерній формах, а правове поняття, його внутрішній зміст, обсяг та структура є логіко-смісловою основою для окреслення термінологічного значення у вигляді дефініції, що узагальнює найістотніші ознаки і взаємозв'язки правового явища [4, с. 482].

На думку Н. Янишин, існує два підходи до визначення терміна: структурно-субстанційний та функційний [5, с. 220]. Прихильники першого з них (Д. Лоте, Т. Канделаки) розглядають терміни як особливі слова, що протиставляються за своєю семантикою і граматичною структурою загальноновживаній лексиці. Натомість прихильники функційного підходу (Е. Скороходько, В. Лейчик) вважають, що термін – це функція, тип уживання лексичної

одиниці, а не особливий тип слова. У статті дотримуємося структурно-субстанційного погляду, юридичний термін розуміємо як особливу лексичну одиницю, а юридичну термінологію – як систему понять спеціальної галузі наукового знання.

Юридична термінологія починала утворюватися одночасно з виникненням права. Українська юридична термінологія своїм корінням сягає глибокої дописемної старовини – доби звичаєвого права. Найдавніші зразки юридичної термінології періоду Київської Русі містить Руська Правда, князівські церковні устави, низка указів та грамот («Устав князя Володимира», «Устав князя Ярослава», «Устав новгородського князя Святослова» і под.). У цих документах дослідники виділяли лише три групи термінів: на позначення видів злочинів, видів покарань та судочинства і судових посадових осіб.

На думку більшості вчених, українська юридична термінологія як система почала формуватися у XIV–XVII ст. Подібна лексика фіксувалася в Литовському статуті, в актах литовської метрики, в документах козацьких і ратушних судів. У XIX ст. юридичну термінологію вивчали Я. Головацький, Т. Шашкевич, К. Левицький та інші. З'явилися перші юридичні словники. Такі дослідження тривали до 30-х років XX ст. Період 1923–1933 років називають «золотою добою українського мовознавства», адже саме в цей час потужно розвивалася лексикологія, термінологія, лексикографія. З 1933 року до 1990-х років тривала доба русифікації української юридичної термінології, як і мови загалом.

Сучасний період розвитку термінотворення (з 90-х років XX ст.) характеризується інтенсивною науковою роботою у сфері національної юридичної лексикографії, пошуком оптимальних моделей термінотворення з увагою до українського ресурсу терміносистем [1, с. 3–15]. Отже, українська юридична термінологія сформувалася як система у процесі тривалого історичного розвитку. На особливості становлення і функціонування мови права вплинули різні чинники, що зумовили як загальні, так і специфічні закони розвитку термінології національної мови: структурно-семантичні параметри, функційні характеристики мовних одиниць та їх комунікативний потенціал. Сьогодні в Україні видається величезна кількість юридичних словників, зокрема російсько-українських, українсько-польських, але більшість із них, на думку

дослідників, мають достатньо серйозні вади як юридичного, так і лінгвістичного характеру [2, с. 165].

За походженням юридичну термінологію розподіляють між трьома основними класами:

а) питомо українські одиниці (*бездіяльність, боржник, відповідальність, відповідач, вирок, громадянин, держава, дієздатність, заповіт, злочин, збитки, наклеп, недоторканність, пільги, підсудний, скарга, суд, свідок, уряд, шлюб* і подібні);

б) одиниці, утворені, шляхом поєднання національної основи та запозичених термінів і терміноелементів (*екс-голова, банкрутство, гонорація, деліктоздатність, експертний висновок, імунітет свідка, інкримінування, казуїстика, комісіонер, кредитор, кримінально-виконавче право, легіслатури, субпідряд, хуліганство* і подібні);

в) одиниці, утворені на базі лише терміноелементів іншомовного походження (*аброгація, автономія, акциз, акцент, аліменти, алібі, білль, бланк, бюджет, вето, віктимологія, декрет, делікт, документ, імпічмент, казус, контрабанда, кодекс, кодифікація, конвергенція, компетенція, ноу-хау, презумпція, прокурор, сублізинг, штраф, юстиція* і подібні).

Різними історичними подіями і традиціями зумовлено запозичення в українську юридичну терміносистему одиниць з інших мов. Особливий їх різновид – інтернаціоналізми. В українській юридичній термінології найбільше інтернаціоналізмів латинського та грецького походження (*автономія* – від гр. *autonomia* – самоврядування, *адвокат* – від лат. *advocates, advoco* – запрошую, *акт* – від лат. *act* – дія, *герусія* – від гр. *gerusia* – старець, *казус* – від лат. *casus* – подія).

Інтернаціоналізми потрібно відрізняти від екзотизмів, що називають специфічні явища правового побуту, звичаїв, державного устрою, законодавчих актів окремих країн: *альтиг* (ісл.), *кнесет* (ізра.), *кортеси* (ісп.), *судебник* (рос.), *траст* (англ.), *хурал* (монг.), *шейх* (араб.).

Серед проаналізованих у межах нашої наукової розвідки моделей термінотворення найпродуктивнішим вважаємо афіксальне словотворення (*банкрутство, відкликання, відчуження майна, відумерла спадщина, інкорпорація, інкримінування, кодифікація, компетенція, консолідація, конфіскація, криміналістика,*

легітимність, прокуратура, спекуляція), осново- і словоскладання (банк-пред'явник, банк-ремітент, омбудсмен, ноу-хау, юрис-консульт), а також абрєвіацію (ВР, Держстандарт, ЄДСД, КК, КАФ, Київміськрада, МОН, МОЗ, ООН, СІФ, ЦПК).

За структурою юридичні терміни бувають простими (абсентеїзм, законний, урядовий, злочин, перешкода), складними (деліктоздатність, наймодавець) і складеними (словосполучення). Останні розподіляються на дво-, три-, чотири- і багатокomпонентні: безпосередня демократія, виборчі цензи, гарантії прав та обов'язків, демократичний державний режим, договір житлового найму, приватизація державного житлового фонду, батьківські права та обов'язки, конституційні принципи правового статусу особи.

У програмі «Українська мова за професійним спрямуванням» для вишів зазначено, що головною метою мовної освіти майбутніх спеціалістів-нефілологів є формування комунікативної компетенції (тобто «здатності застосовувати знання та вміння в реальній життєвій ситуації» [див.: 3, с. 21]), високого рівня мовної культури професійного спрямування шляхом ознайомлення з термінологічними особливостями мови обраного фаху, складання та оформлення професійних текстів, редагування і перекладу документів офіційно-ділового і професійного спрямування. Значну роль відведено діловій комунікації (особливостям ділового спілкування, основам культури професійного мовлення, етикету тощо). Від цього залежатиме формування всіх інших компетенцій, необхідних для успішного функціонування майбутнього спеціаліста в суспільному житті. Поняття «компетенція» включає, крім суто професійних знань та умінь, ініціативність, здатність до роботи в колективі, комунікативні здібності, вміння вчитися, оцінювати, логічно мислити, відбирати й використовувати інформацію [3, с. 21].

Підвищенню рівня культури професійного мовлення студентів-правознавців сприяє збагачення їхнього активного ділового словника. Вважаємо, що найдоцільнішим для цього є використання текстів офіційно-ділового стилю, робота з лексикою, дібраною з нормативно-правової літератури, вправи, завдання на розкриття як семантики, так і функційно-граматичних особливостей юридичних термінів.

Розвитку мовної майстерності і виробленню ціннісних орієнтирів студентів (людської культури, людяності, почуття власної гідності, уміння вільно і грамотно висловлюватися) сприяє висвітлення взаємозв'язку вербальних і невербальних засобів спілкування. Під час наукових виступів, бесід, розповідей потрібно застосовувати прийом зосередження уваги на зовнішній поведінці учасників діалогу чи полілогу (міміці, жестах, рухах тіла), навчити аналізувати зовнішні прояви доповідачів, наголосити на тому, які саме невербальні засоби сприяють забезпеченню ефективності спілкування. Вважаємо, що після таких занять студенти стануть вимогливішими та уважнішими до своєї поведінки, доброзичливішими один до одного.

Отже, структура курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» у класичному університеті на юридичних факультетах складається з багатьох аспектів, спрямованих на досягнення єдиної мети – сформувати високу мовленнєву культуру майбутнього юриста, а це можливо досягти лише шляхом розв'язання конкретних завдань: 1) знання та дотримання лексичних, орфографічних, орфоепічних, акцентуаційних, пунктуаційних, словотвірних, граматичних і стилістичних мовних норм; 2) вільне володіння юридичною термінологією і доречне її використання; 3) формування у студентів-правознавців риторичних та ораторських здібностей. На нашу думку, мовленнєва практика повинна здійснюватися не лише на заняттях з «Української мови за професійним спрямуванням», потрібно залучати й інші навчальні дисципліни, адже під час захисту реферату, курсової роботи, наукового повідомлення, участі в науково-практичних конференціях студент отримує величезний мовленнєвий досвід.

Юридичній термінології, як і будь-якій історично сформованій системі, притаманні як загальнолюдські, так і національні специфічні мовні закономірності. Рівень розвитку юридичного словника залежить від накопиченого державного досвіду правового регулювання суспільних відносин, законотворчості і правозастосування, глибини наукового вивчення правових явищ та категорій, заходів щодо упорядкування та систематизації термінологічної системи права. Юридична термінологія реалізує специфічний набір функцій:

1. Номінативна – полягає в побудові термінологічного значення у формі дефініції, яка узагальнює найістотніші ознаки і взаємозв'язки правового явища.

2. Комуникативна – забезпечує специфічні потреби спілкування у сферах законодавства, судочинства, нотаріату, адвокатури, юридичної науки і освіти.

3. Гносеологічна – використовується як знаряддя і засіб правового пізнання.

4. Естетична – забезпечує якість, точність, однозначність, лаконічність, нормативність, мовностилістичну довершеність нормативно-правового документа.

5. Культурологічна – полягає у збереженні і передачі юридичних знань і правової культури.

Мова кожного правознавця, як і будь-якої освіченої людини, повинна бути змістовною, літературно правильною, точною, логічною, багатого, доречною, виразною. Для досягнення цього потрібно дотримуватися умов раціонального використання юридичної термінології:

1. Уживати терміни в прямому номінативному значенні, не бажано використовувати їх у переносному значенні.

2. Дотримуватися прозорості та доступності в розумінні термінів. Не варто вживати маловідомі назви понять.

3. Стежити за чіткістю правових понять, однозначністю їхнього змісту, уникати невдалої синонімії термінів, що ускладнює трактування юридичних текстів.

4. Повинна бути усталеність, стабільність у вживанні юридичної термінології. Рекомендується не відмовлятися від традиційних термінів, вводити натомість нові. Дослідники вважають, що надмірне вживання неологізмів погіршує мову законодавства, ускладнює розуміння нормативно-правових актів.

5. Стежити за милозвучністю і стилістичною правильністю правових термінів.

6. Бажано не використовувати терміни-аббревіатури і скорочення, утворені з двох чи більше слів. Це допомагає уникнути непорозуміння.

7. Для термінології характерна відсутність експресивності, емоційного забарвлення. Терміни не повинні мати емоційно-експресивне забарвлення.

Отже, розвиток української юридичної термінології тісно пов'язаний з історією національного права, законодавства, української державності і мови. Досягнення мовної досконалості й ефективності законодавства можливе за умови раціонального використання юридичної термінології.

Перспективним вважаємо створення і впровадження єдиного термінологічно вивіреного та науково обґрунтованого (як з юридичного, так і з лінгвістичного погляду) словника юридичних термінів у друкованому та електронному варіантах.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Вербенець М. Б.** Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / М. Б. Вербенець. – К., 2004. – 15 с.
2. **Сушинська І. М.** Юридична термінологія як один із складників формування мовленнєвої культури студентів-правознавців / І. М. Сушинська, П. Г. Давидов // *Культура Причорномор'я: научний журнал.* – 2006. – № 82. – Т. 2. – С. 164–167.
3. **Українська мова за професійним спрямуванням.** Курс лекцій / Акастьолова О. Г., Баранник О. Ю., Ганжа С. А. та ін.; [за ред. О. К. Степаненко]. – Дніпропетровськ: Пороги, 2012. – 216 с.
4. **Юридична енциклопедія:** в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голов. ред.) та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 2004. – Т. 6: Т–Я. – 768 с.
5. **Янишин Н. П.** Юридична термінологія як об'єкт мовознавчих досліджень / Н. П. Янишин // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки.* – 2011. – № 6. – Ч. 2. – С. 219–222.

Надійшла до редколегії 24.03.2014